

Дарко Маринковић,
„Мегатренд“ Универзитет, Београд
Владимир Маринковић,
„Мегатренд“ Универзитет, Београд

Прегледни научни чланак*

UDK: 349.2:364-1

ЦИВИЛИЗАЦИЈСКИ СМИСАО И СУШТИНА СОЦИЈАЛНИХ ПРАВА

Апстракт: У суштини, између морала, економије и социјалних права, успоставља се специфични троугао, или другим речима, социјална права имају улогу моста између економије и морала. Социјална правда, солидарност, спремност да се у већој или мањој мери жртвују лични интереси зарад општег добра, остају моралне константе кроз историју, као и морални темељ социјалних права у савременом добу. Међутим, тек се у оквирима индустријског и постиндустријског друштва, успостављају правни оквири, концепт и пракса социјалних права, као саставног дела пословне политике предузећа и развојне стратегије локалних заједница и држава, социјална права добијају и свој економски, развојни аспект. Разлог за то налази се у природи и карактеру тржишне привреде, односно тржишне утакмице, која је неспорно, стратешка, витална покретачка снага економског и технолошког развоја друштва. Све динамичнији развој науке, посебно примењених наука и нових технологија, довео је, поред осталог, до промене система вредности, односно редоследа приоритета друштвених вредности. Тежиште тржишне утакмице се све брже и све видљивије са тржишта роба и капитала, преноси на тржиште радне снаге, а то значи на развој људских ресурса. Данас се у савременом свету као аксиом прихвата став да су људски ресурси кључна покретачка снага економског и технолошког развоја друштва. Практика је то потврдила на најочигледнији

* Рад примљен: 15.08.2011.

Рад прихваћен: 24.08.2011.

начин – најдинамичнији економски и технолошки развој и на томе заснован квалитет и достојанство људског живота постигле су оне земље које су највише улагале и улажу у развој људских ресурса.

Кључне речи: *социјална правда, солидарност, социјална права, тржиште радне снаге, етика, људска права, социјални конфликти.*

Уводне напомене

Двадесети и почетак двадесетпрвог века обележио је, поред осталог, пораст значаја социјалних права. Научни, стручњаци, политичари различитих политичких, идеолошких и научних оријентација, слажу се у томе да социјална права представљају неспорну цивилизацијску тековину, да припадају корпусу основних, неотуђивих људских слобода и права и да у том смислу представљају саставни део развојне стратегије сваког друштва. Социјална права као цивилизацијску тековину нико данас не оспорава. Наравно, при томе се намерно не узимају у обзир тзв „неолиберале“, који се залажу за то да се економска кретања у друштву препусте искључиво тржишту, имајући у виду да се таква схватања данас у уређеним земљама могу наћи само у музејима и историјским читанкама. Спорна питања везана за социјална права су се већ деценијама уназад преселила на питања нивоа социјалних права, параметара од којих зависи тај ниво, на однос социјалних права и начела тржишне утакмице, односно стратегија социјалне политике и социјалних права.¹

Међутим, питање социјалних права данас се само јавља у новим појавним облицима, отварајући нова питања и дилеме, примерене промењеним друштвеним околностима. Социјална права су у суштини трајно присутна кроз историју људског друштва. Она су била од незаменљивог значаја за биолошки и друштвени опстанак људи. За разумевање суштине и перспектива социјалних права у савременом добу, од велике је важности да се сагледају социјална права кроз историју. Такав приступ, кроз временску димензију омогућује да се у историји и у савременом добу уоче заједнички темељи социјалних

¹ Вуковиц, Д., Чекеревац, А.: *Социјална политика у процесу европских интеграција*, Факултет политичких наука, Београд 2006.

права – солидарност и социјална правда, који су морални, али и правни, политички, а данас, све више и економски темељи друштвене заједнице.

На кованицама Римског царства стајао је натпис „Фиат Панис“ – „Свима хлеба“, порука, којој није потребно никакво додатно објашњење и која је задржала значај и снагу и у савременом добу. Исто тако, из Старог Рима је пореклом и изрека „Дајте народу хлеба и игара“, која говори о свести да је свим грађанима неопходно обезбедити макар минимум материјалне егзистенције. Међутим, то није било само искуство Старог Рима. И друге државе су у ситуацијама природних катастрофа, суша, поплава, глади, прибегавале отварању царских, односно владарских и властелинских амбара и магара и делили становништву храну, неопходну за преживљавање. Коначно, у време велике економске кризе 1929, која је изазвала до тада незапамћену незапосленост и сиромаштво, у САД се, први пут, уводе „народне кухиње“, као начин да велики број сиромашних преживи те тешке дане. Можда су неки од њих то радили из солидарности, односно самилости, али је извесно да су сви били свесни тога да је глад најјачи извор социјалног незадовољства, народних побуна и устанака. Уосталом, историја као учитељица живота недвосмислено потврђује да је крајње сиромаштво и његова најтежа последица – масовна глад, била главни покретач свих побуна и револуција. Може се рећи, посматрајући кроз историјску ретроспективу да је свака епоха, свака друштвена заједница, сваки облик друштвеног уређења имао своје специфичне облике и садржаје социјалних права, а да је падање социјалних права испод одређеног нивоа, било један од најснажнијих детонатора социјалних и политичких превирања и побуна. Оно што се данас, савременим речником економије, социологије и политике дефинише као „социјална права“, називало се у претходним епохама „милост владара“, „акт милосрђа“, што у суштини говори о карактеру система друштвених односа, односно о природи и карактеру односа поданика и господара. Наиме, владар је имао пуну власт над земљом и људима, па је томе био прилагођен и концепт и пракса, онога што данас модерним речником зовемо социјална права. Како се питање њихових права у целини није ни постављало (треба се потсетити да Платон робове дефинише „као алатке које говоре“)², онда није ни могло бити речи ни о овом аспекту њихових права. Чак штавише, један број аутора сматра је положај робова у робовласничким античким друштвима у одређеним друштвеним околностима био бољи од положаја најсиромашнијих слојева слободних људи, јер је робовласник би обавезан да храни, облачи

2 Платон: *Држава*, „Култура“, Београд, 1972.

робове, да им пружи какав-такав кров над главом, док су слободни грађани били изложени искључиво ђудима тржишта. Другим речима, било је неопходно да се стекне читав низ политичких, економских, моралних и других услова, да би се отворио процес конституисања социјалних права, као посебног комплекса људских права.

Анализа социјалних права у историјској ретроспективи, поред осталог, потврђује да је садржај и начин остваривања социјалних права, био условљен обликом политичког и економског уређења друштва. Наиме, хиљадама година, пољопривреда је доминантни, а неретко и једини облик економске активности и обезбеђивања материјалних добада за живот, а огромна већина становништва живи у селима, која су по својој суштини, затворене, традиционалне друштвене заједнице, карактеристичне по спорости друштвених промена. У таквим заједницама социјална правда и социјална права, односно социјална права остварују се на нивоу микро друштвених заједница – породице, заједничких домаћинстава, сеоских задруга и села као специфичне људске заједнице. Тек са развојем националних држава, са развојем индустријског, тржишног начина производње, ширења тржишта и економских односа ван националних граница, настанком нове социјално-класне структуре друштва, коју чине радници и власници капитала, односно успостављањем капитал-односа, настаје потреба и стварају се услови да се конституишу социјална права у савременом смислу те речи. Коначно, оно што се може извући као кључна и неспорна одредница историјског тока јесте чињеница да социјална правда и солидарност постоје као трајне вредности, а да се оне у манифестују кроз историју у различитим појавним облицима, а један од тих појавних облика су социјална права, као једно од упоришта савремених, демократских друштава.³

Може се рећи да су социјална правда и солидарност у извесном смислу уграђени у генетски код човечанства, у генетски код људске јединке, као друштвеног бића, које ни биолошки и ни друштвено не може да опстане ван заједнице са другим људима. Томе у прилог говори и чињеница да су социјална правда и солидарност међу људима темељи морала кроз историју, а такође и кључне одреднице свих великих религија. Тако се, на пример, Платон у својој „Држави“ залаже за то да државом управљају филозофи као најмудрији, подразумевајући да мудрост у себи садржи етичност, социјалну правду и солидарност,

³ Социјална права, Зборник радова, Београдски центар за људска права, Београд, 2002.

или тачније речено схватања ових категорија примерено схватањима и околностима доба у коме је живео.

Хришћанство, као једна од великих и на тлу Европе доминантних религија, у својим темељима има принципе социјалне правде, солидарности, једнакости, спремности на жртву. Стари и Нови Завет садрже велики број предања, чија је порука скромност, спремност за жртву, помоћ онима који су у невољи и тсл. У том погледу је веома упечатљиво следеће библијско предање из Јеванђеља по Матеју⁴ По уласку у Јерусалим, у недељи страдања, Христ са апостолима седи испред Храма. На улазу у Храм, налази се кутија за прилоге сиромашнима, у коју богаташи и фарисеји убацују прилоге, размећући се својим богатством и својим „милосрђем“. Тада, кутији прилази једна, поизгледу веома сиромашна жена, која у кутију убацује само један новчић. Фарисеји и богаташи јој се смеју и понижавају је због тога, а Христ им говори – Ви сте дали ситниш, а ова жена је дала све што има. Ова сцена, описана у Новом Завету, садржи једно питање, које има своју пуну актуелност кроз векове и данас – колико је свако од нас појединачно спреман да жртвује за добробит других. Ово питање је и данас темељ социјалне правде и солидарности, па у том смислу и социјалних права.

Филозофија и етика социјалних права

Стара латинска мудрост „Хисторија магистра вита ест“, изузетно је корисна за дефинисање целовитог научног приступа питању социјалних права, али пре свега, разумевању филозофске и етичке суштине људских права. Двадесети и почетак двадесетпрвог века могу се, с разлогом назвати доба социјалних права. То је време у коме долази до перманентног раста облика, садржаја и квалитета социјалних права. Истини за вољу, тај процес се у поједним земљама и деловима света одвија различитом динамиком и различитим резултатима, али те разлике не могу оспорити универзални карактер овог процеса и његов, у основи прогресивни смер. На то је утицао читав низ разнородних чинилаца - нове технологије и нове области производње, нове људске потребе, односно у целини раст стваралачке моћи људског рада и капацитета за производњу све веће количине материјалних добара, пораст броја и снаге синдикално организованог радништва, развој политичке и социјалне демократије, укупан пораст грађанске свести и други чиниоци. То све говори о томе да су социјална права условљена утицајем читавог низа компоненти. Поред

4 Библија, „Глас Цркве“, Ваљево, 2002.

тога, социјална права постала су саставни део политичког и економског поретка свих земаља које јесу или бар теже да буду демократске, развијен је читав низ, или тачније речено мреже институција које се баве различитим облицима и садржајима социјалних права.⁵ Социјална политика, право, економија и бројне друге научне дисциплине баве се различитим аспектима социјалних права. Не спорећи потребу и значај ових интердисциплинарних приступа, од највеће је стратешке важности да се у свим тим проучавањима, са становишта различитих научних дисциплина, у центру пажње перманентно задржи филозофски и етички аспект социјалних права. Тачније је рећи – етички и филозофски извори социјалних права, који су константа кроз временску димензију у целини, су потврда суштине и израз друштвености људског бића и безусловности живота људи и заједници. То је од изузетног значаја, јер филозофски и етички приступ социјалним правима је темељ за изграђивање објективних критеријума за оцену колико се та људска суштина социјалних права остварује у савременом добу и конкретно у нашем друштву.

На тај начин, шире проматрано, кроз историју филозофије, етике и друштвене теорије, налази се веома богата научна и филозофска грађа о социјалној правди, солидарности, моралним принципима, спремности на сопствену жртву, спремности да се помогне другом, настојања да се дефинишу обрасци понашања и модели политичке и економске организације друштва, који у највећој мери омогућују остваривање напред наведених начела. Заправо, сви филозофи, само на различите начине и у различитој мери износе своје ставове о социјалној правди и солидарности. То је у суштини и кључна тема свих друштвених мислилаца, с тим што се при томе кроз историју друштвене мисли појављују дијаметрално супротни ставови, почев од оних који се залажу за концепте социјалне правде и солидарности, до оних који та начела и концепт оспоравају. Међутим, и противстав је став о социјалној правди и солидарности. Посматрајући овај процес у временској димензији, може се закључити да су социјална правда и солидарност трајни идеали људске заједнице, да су трајни предмет политичких, теоријских, филозофских и друштвених подела и конфликта, да су неизбежни елемент у дефинисању политичког и економског устројства сваког друштва, да би у савременом добу све више постајали део друштвене

5 Nowak, J. : *Social economy – Challenges and chances in the globalisation process*, Зборник радова - „Социјална политика у процесу европских интеграција“, ФПН, Београд, 2006.

стварности. Оно што је у свему томе неспорно јесте чињеница да та различита схватања социјалне правде и солидарности, али пре свега заједнички именоватељи у том схватањима представљају један од темеља савременог схватања и праксе социјалних права.⁶

Говорећи језиком индустријског начина производње, а посебно нових технологија, може се рећи да се у дефинисању односа прма социјалној правди и солидарности успоставља специфична подела рада. Филозофи и научници пишу и расправљају о овим категоријама, настоје да пронађу релевантне, објективне препознатљиве критеријуме за њихово мерење, владари, односно политичке власти се крећу између апсолутног одбијања социјалне правде и солидарности, до њиховог прихватања у већој или мањој мери, грађани прижељкују, сањају, али се и боре за социјалну правду и солидарност, у одређеним околностима, најрадикалнијим методама борбе. Веома ретко се ове различите врсте активности покlope, али онда када се то догоди, добија се резонанца, која се, по правилу претвара у реалну снагу друштвених промена. Међутим, историја неспорно потврђује следеће – да није снова, односно визија социјалне правде и солидарности, ове темељне моралне и друштвене категорије не би постојале ни у реалности. Другим речима, појединачне и заједничке визије су родно место друштвене праксе солидарности и социјалне правде. Реч је о томе да су социјална правда и солидарност истовремено филозофска и морална категорија, идеал, друштвена стварност, мера, односно један од кључних критеријума на основу којих се данас процењује хуманистички карактер једног друштва.

Између солидарности и социјалне правде као етичких и филозофских принципа и друштвене праксе је увек постојао раскорак. Само се у појединим епохама разликовала ширина тог раскорака. Са тог аспекта се намеће питање за све актере који данас утичу на креирање и остваривање социјалних права, да ли у савременом друштву постоји тенденција смањивања тог раскорака.

Оно што је такође неспорно, то је чињеница да филозофи и научници, који расправљају и пишу о социјалној правди и солидарности, схватају да се ова начела могу остварити само у одговарајућем друштвеном контексту. Зато они, креирају сопствену концепцију политичког и економског уређења друштва, у оквиру које ће бити могуће остваривање моралних начела социјалне правде и солидарности. Другим речима, хиљадама година уназад друштвена мисао, односно њени креатори схватају повезаност између начела социјалне правде и солидарности

6 Сен, А. : *Развој као слобода*, „Филип Вишњић“, Београд, 2002.

и облика друштвеног уређења. Са тим, у суштини, истим питањем, суочавају се данас сва савремена друштва. Тако на пример, Платон могућност остваривања начела социјалне правде и солидарности види у друштву на чијем ће челу бити филозофи. Аристотел решење налази у концепту политике и државе и каже, с тим у вези – Свака заједница служи неком добру, а држава служи највећем добру⁷

Филозофи хришћанства – као напр. Свети Аугустин, могућност пуног остваривања начела социјалне правде и солидарности виде само у божијој држави, како се и зове главно Аугустиново дело „Де Цивитас Деи“.

Томас Мор, своју идеално праведну, данс би је модерно назвали „социјалну државу“, смешта на удаљено острво, ван постојећег света. Данас, неколико векова касније, пред свет се поставља исто питање – да ли држава социјалне правде није могућа, али је симболично смештање идеалне државе на острво Утопија, у суштини позив на моралну обнову.

Неспорно је да је Адам Смит, својим делом „О изворима богатства народа“ на само отворио нову страницу у економској теорији, већ доказујући да је извор богатства народа људски рад, уводи нове параметре за успостављање принципа социјалне правде и солидарности. Његов приступ, у суштини се супротставља каснијим, али и данас присутним ставовима, да су начело тржишне утакмице и начело социјалне правде и солидарности антиподи. Напротив он у тржишној утакмици, и подели рада коју она изазива, види темеље економске и сваке друге солидарности у друштву.

Са све динамичнијим развојем савременог грађанског капиталистичког друштва, развојем нових технологија, нових области производње, а то значи сталног увећавања стваралачке моћи људског рада научна мисао, али и практична политика све се више баве питањима социјалне правде и солидарности, односно њиховом основном манифестацијом – социјалним правима. У том погледу, од посебног значаја за савремено схватање социјалних права има хуманистичка филозофија и друштвена теорија седамдесетих година двадесетог века, којој припадају Карл Корш, Дјерђ Лукач, Ернест Блох, Херберт Маркузе, у бившој СФРЈ, група окупљена око часописа „Праксис“ Загребу, Корчуланска летња школа. Они су за ову тему значајни зато што развијају теорију о конвергенцији система, што је у суштини теоријски и филозофски темељ схватања о социјалним правима као цивилизацијској

7 Аристотел : *Политика*, Култура, Београд, 1962.

тековини, која припада свим људима, без обзира на политички поредак у коме живе.⁸

У сваком случају, ако се пође од опште прихваћене дефиниције морала, као скупа схватања о добру и злу, коју прихватају филозофи и научници различитих филозофских и теоријских оријентација, онда су питања социјалне правде и солидарности она неспорна константа кроз временску димензију. Као и у савременом добу, тако је и кроз историју однос према социјалној правди и солидарности био линија разделница између онога што се код сваког појединца, локалне заједнице и друштва у целини одређивало као морално и онога што је наилазило на моралну осуду. Добро познате, данас се може рећи – стандардне моралне санкције – грижа савести и осуда друштвене средине, су истовремено и најснажнији инструменти и мотиватори, који су носиоце власти терали на одговарајући начин понашања, који се темељи, или макар, у већој или мањој мери узима у обзир начела социјалне правде и солидарности. Тако посматрајући, може се закључити да су начела социјалне правде и солидарности, у целини историјског тока, надвладали свирепост, себићност и мржњу. Да није тако, био би већ одавно угрожен опстанак наше цивилизације, односно свет би се самоуништио у ономе што Томас Хобс, зове „Гуера омниа цонтра омнес“⁹

Социјална права као део људских права

Констатација да је савремено доба суочено са променом свих параметара за сагледавање стања и перспективе социјалних права, заснива се, поред осталог, и на следећој групи чињеница. Социјална права у оном значењу и садржајима која се данас подрумевају, тековина су дуготрајне радничке и синдикалне борбе, дуготрајних, радикалних индустријских и социјалних конфликта и представљају обележје двадесетог и почетка двадесетпрвог века. Социјална права чине специфични комплекс или групу права. Међутим, она су, истовремено, саставни део људских права у целини, и само се кроз такав интегрални приступ могу анализирати и остваривати. Ток историје потврђује да је борба за људска права била једна од историјских константи. Постављати у том смислу питање када започиње борба за социјална права, да ли је могуће стриктно раздвојити борбу за основна људска, грађанска права у односу на борбу за социјална права, равно је питању – да ли је старије

8 Блох, Е. *Принцип наде*, „Култура“, Београд, 1972.

9 Хобс, Т. : *Левијатан*, Култура, Београд, 1964.

кокошка или јаје. Међутим, већ на појавној равни може се уочити да је у појединим периодима доминирао одређени аспект борбе за људска права. У том смислу се може рећи да у савременом добу доминира борба за социјална права.

Међутим, управо савремена пракса потврђује да борба за социјална права у односу на друге аспекте, односно борбу за успостављање људских права у целини, функционише по принципу спојених судова. Наиме, очигледно је већ на појавној равни да успостављање социјалних права, само за себе, ван контекста других људских рава, једноставно није могуће. Напротив, сва људска права се морају и могу остваривати интегрално, као целовити пакет људских права, а да угрожавање сваког од права појединачно доводи у питање људска права у целини. Чињеница о међусобној повезаности и условљености свих људских права, интегративни карактер њиховог остваривања релативизира све поделе, односно све класификације људских права, по одређеним областима живота људи и функционисања друштвеног поретка, потврђујући да оне могу имати само методолошко- теоријске функције олакшавања целовитог приступа појединим аспектима и садржајима људских права, а да у суштини свако људско право садржи одреднице које обухватају већи број права. Та чињеница има противуречан карактер у процесу успостављања људских, а у том контексту и социјалних права, јер делује истовремено и ограничавајуће и подстицајно.¹⁰

Историјски посматрано, прво и основно људско право, које је, објективно извор и темељ свих других људских права, јесте право на живот. То је чвориште из кога израста људска јединка и људска заједница. То је природно право човека као јединке и као биолошке врсте. Исто тако, то је и основно људско право, које чини темељ људске цивилизације, свих закона и правила понашања и без кога сва друга људска права губе свој основни цивилизацијски смисао и снагу. На тај начин право на живот чини заједнички епицентар човека као природног и као друштвеног бића. То двојство и једниство је од изузетне важности јер је извор норми понашања које обавезују свако људско биће и људску заједницу, а чиме обезбеђују остваривање целине природних и друштвених права човека.

Право на живот, пре свега, подразумева да човеку живот нико, никада и ни из каквог разлога не може да одузме, из чега је, поред осталог на знатном делу планете забрањена смртна казна. Са правом на живот недељиво је право на физички и морални интегритет сваког појединца.

¹⁰ Bercusson, B. : *Manifesto for social constitution*, European Trade Union Institute, Brussels, 2007.

Оно подразумева да нико не може бити подвргнут понижавајућим поступцима, мучењу, сакаћењу, тортури. Исто тако не може бити подвргнут поступцима који нарушавају његов морални интегритет и достојанство личности.

Ако се прате и анализирају наведеним логичким редом, може се уочити да људска права заиста проистичу једно из другог. Следећи напред наведену логику, може се закључити да из претходне две групе људских права проистиче и трећа, која се односи на забрану ропства, односно сваког друштвеног односа који је налик ропству. Наравно, да то подразумева забрану било каквог облика принудног и ропског рада. У анализи наведене три групе људских права, или три аспекта људских права, која се, уобичајено сврставају у основна права, уочава се један значајан заједнички именитељ. То је забрана одређених индивидуалних и друштвених понашања, која, сама по себи, угрожавају основна људска права. То указује на две ствари, везане за интегративни карактер ових права. Остваривање и заштита ових права не може бити предмет преговора, она се третирају као основна и неприкосновена цивилизацијска тековина. Друго, један од неопходних услова за заштиту и остваривање ових права је забрана одређених поступака и понашања, која су у супротности са овим правима. Из тога проистиче да интегралност људских права подразумева одређене норме, али и забрану понашања које, по својој суштини крши ова права.¹¹

Јасно је такође да остваривање било које групе од наведених људских права није могуће, само за себе, већ се пуни људски, хуманистички и морални садржај и смисао ових права може остварити само у целини. Следећи такву логику, неизбежно се у наведеном контексту отвара питање социјалних права, односно природе и карактера повезаности ове групе људских права, са другим групама – областима људских права и људским правима у целини.

Не спорећи значај напред описаних људских права (права на живот, права на слободу и др.), мора се истовремено узети у обзир чињеница потврђена праксом савременог доба, да ова права, која се с разлогом називају основна и која реално представљају родно место свих других људских права, могу остати на нивоу политичке и идеолошке декларације, уколико нису испуњени реалним садржајима, који представљају материјалну садржину и реалне критеријуме за оцену стварног стања људских права у појединим земљама и у глобалној заједници у целини.

¹¹ Социјална права и економска криза, Зборник радова са истоименог Саветовања, Златибор, 2009.

Питање се може поставити и на други начин – шта чини садржину права на живот, права на слободу и достојанство личности. Или, другим речима, са највећим степеном конкретности који захтева истраживање стања социјалних права - шта значи право на живот, право на слободу, право на слободу и достојанство личности, ако је човек гладан, без крова над главом, без основних материјалних услова за живот, ако нема реалну могућност да се запосли или бави неком привредном активношћу која му омогућује пристојан живот, ако не може да школује децу, да води здрав живот, или да добије одговарајућу медицинску негу онда када се разболи, ако губитак посла аутоматски значи осуду на сиромаштво, глад и понижење. У суштини такав смисао има и стара народна пословица „Сит гладном не верује“. Гладном, сиромашном, пониженом, бесмислено је причати о његовом праву на живот, достојанство, слободу, а својеврсни је цинизам, ако му о томе прича онај који је сит.

Конкретни приступ људским правима, као параметру и критеријуму уређивања друштвених односа и свакодневног живота људи, снагом чињеница потврђује став о интегралности људских слобода и права. Условно речено, ради лакшег разумевања, на једном полу налазе се апстрактни филозофски и етички принципи – право на живот, право на слободу, право на физички и морални интегритет, док се на другом полу налазе конкретни параметри и механизми економских и социјалних права, од чијег остваривања зависи стварна слобода, достојанство и квалитет људског живота. Посматрано на тај начин, може се извести закључак о односу основних људских права и социјалних права. Основна права (право на живот, право на слободу, на физички и морални интегритет), представљају оквир, или полазну основу. Тај оквир добија свој прави смисао само онда ако је испуњен основним социјалним и економским правима –правом на рад, правом на пристојну зараду, односно достојанствен живот од сопственог рада, право на школовање, на подизање здраве породице, на социјалну сигурност, на здрав живот, на заштиту здравља и друга социјална права). Ако нема реалан приступ овим правима, човек у суштини нема социјалну сигурност, нема наду, чиме му је ускраћено право на личну срећу, а у таквим околностима свака расправа о људским правима губи свој основни хуманистички смисао.

Економска и морална цена социјалних права

Из интегралног карактера људских права и социјалних права као њиховог саставног дела, проистиче да су социјална права настајала

паралелно са другим цивилизацијским тековинама савременог доба. Наравно, историјско искуство, као и савремена пракса потврђују да тај процес није текао истом динамиком, односно да успостављање цивилизацијских тековина савременог доба није био хармоничан, већ напротив, изразито противуречан и конфликтан процес. У том погледу се посебно издваја процес успостављања социјалних права, јер је заостајање, односно спорост у успостављању социјалних права, био и данас је један од честих разлога индустријских и социјалних конфликта на свим нивоима –предузећа, локалном нивоу, националном и глобалном нивоу, чиме се, такође потврђује глобални карактер и смисао социјалних права.¹²

Историјски процес успостављања социјалних права веома је дуготрајан, динамичан, противуречан. Овај процес текао је истовремено на економском, социјалном, моралном, теоријско –филозофском плану, као и на реалном плану индустријских и социјалних конфликта. Припадници различитих политичких опција, различитих идеолошких вредности, различитих филозофских школа и различитих усмерења у друштвеним теоријама, имали су и различите ставове о социјалним правима, који су носили позитивни или негативни предзнак.

У том смислу, може се сматрати највећом цивилизацијском тековином да се припадници различитих политичких, идеолошких и теоријских опредељења слажу у томе да су социјална права неспорна цивилизацијска тековина савременог доба, која припада свим људима. То је од стратешке важности, јер представља полазну основу за дефинисање правних оквира, механизма и праксе остваривања социјалних права на националном и глобалном плану.

Неспоран је, такође у том светлу и етички карактер и смисао социјалних права, који се може изразити на следећи начин - да се стање морала једног друштва и стање социјалних права налазе у директној сразмери. Међутим, социјална права, поред моралне имају и значајну економску функцију. Управо та повезаност економске и моралне функције представља једно од битних обележја, или заједничких именитеља друштвеног уређења савремених друштава. Из анализе природе и карактера повезаности моралне и економске функције, може се доћи до спознаје једног ширег питања односа економије и морала, односно анализе економских учинака морала. Социјална права, представљају

¹² Морал и економија, Зборник радова са истоименог научног скупа, ИДН, Београд, 2008.

оно поље на коме се на појавној равни могу проучавати два аспекта овог питања – економски учинци морала и морални учинци економије.

У суштини, између морала, економије и социјалних права, успоставља се специфични троугао, или другим речима, социјална права имају улогу моста између економије и морала. Социјална правда, солидарност, спремност да се у већој или мањој мери жртвују лични интереси зарад општег добра, остају моралне константе кроз историју, као и морални темељ социјалних права у савременом добу. Међутим, тек се у оквирима индустријског и постиндустријског друштва, успостављају правни оквири, концепт и пракса социјалних права, као саставног дела пословне политике предузећа и развојне стратегије локалних заједница и држава, социјална права добијају и свој економски, развојни аспект. Разлог за то налази се у природи и карактеру тржишне привреде, односно тржишне утакмице, која је неспорно, стратешки, витални покретачк економског и технолошког развоја друштва. Све динамичнији развој науке, посебно примењених наука и нових технологија, довео је, поред осталог, до промене система вредности, односно редоследа приоритета друштвених вредности. Тежиште тржишне утакмице се све брже и све видљивије са тржишта роба и капитала, преноси на тржиште радне снаге, а то значи на развој људских ресурса. Данас се у савременом свету као аксиом прихвата став да су људски ресурси кључна покретачка снага економског и технолошког развоја друштва. Практика је то потврдила на најочигледнији начин – најдинамичнији економски и технолошки развој и на томе заснован квалитет и достојанство људског живота постигле су оне земље које су највише улагале и улажу у развој људских ресурса.¹³

Такав ток догађаја веома брзо је суочио све актере друштвеног живота да се улагање у развој људских ресурса не може завршити на фабричким капијама. Улагања власника капитала у пристојне зараде, ограничавање дужине радног дана на прихватљиву меру, одговарајући услови рада, мере заштите на раду, могућност стручног усавршавања и напредовања у служби, одмори у току рада, фер односи на релацији менаџмент – запослени и др., имају свој тржни значај. Као што је познато, тај процес када је једном започет, наставио је свој неумитни, логични, историјски ход у правцу успостављања права запослених на информисање, консултовање, колективно преговарање, саодлучивање, односно механизма и праксе социјалне демократије.

¹³ Маринковић, В. : *Људски ресурси пред изазовима глобализације*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2009.

Међутим, све то не би могло дати жељене ефекте, уколико се не прошири на целокупни живот запослених и грађана, а то значи на сферу политичког живота друштва и развојне стратегије у целини. Није тешко доказати везу између висине зарада запослених у некој фабрици и укупног економског стања у друштву, између заштите на раду и заштите животне средине, између социјалне сигурност и права на запослење, односно обављање неке привредне активности која човеку омогућује пристојан живот, између права на заштиту здравља и укупних животних и радних услова, између права на слободан избор професије, професионални и стручни развој и система образовања и његове доступности свим друштвеним слојевима. Та повезаност процеса и односа у предузећу и друштву представља темељ новог, интегралног концепта и праксе социјалних права, која обухватају људски живот у целини, у свим периодима људског живота.

Неспорна је чињеница да социјална права имају своју економску, социјалну и моралну цену. Када је реч о економској цени, она показује тенденцију увећавања са економским и технолошким развојем друштва. То условљавају два разлога. Први је дисперзија социјалних права, односно стално увећавање њиховог броја и разноврсности. Може се рећи, да се на листу социјалних права, малтене свакодневно, додаје неко ново социјално право. Други разлог проистиче из економског и технолошког развоја друштва, односно чињенице да се сваког дана производе све веће количине материјалних добара, да се развијају нове људске потребе и нова материјална добра којима се ове потребе задовољавају. То омогућава и условљава подизање критеријума у области радних и социјалних права. Политичка економија деветнаестог века користи термин „минимална надница“, која покрива минималне потребе просте репродукције радне снаге радника и његове породице. Ток економских и друштвених збивања на почетку двадесетпрвог века, све више намеће потребу коришћења једног новог критеријума- „цивилзацијског минимума“, који подразумева право запослених и грађана да живе на оном нивоу стандарда који је достигла савремена цивилизација. То не може више да буде минимална зарада, односно задовољавање основних потреба, већ право на квалитетан, достојанствен живот, који подразумева реалне могућности за запослење или бављење неком самосталном привредном активношћу, право на пристојну зараду, на здрав живот, на пристојне услове становање, на заштиту здравља, на социјалну сигурност, на сопствено стручно и професионално

усавршавање и развој, на школовање деце и друга права, у складу са цивилизацијским достигнућима савременог доба.¹⁴

Све то довело је до суштинских промена у функционисању тржишта радне снаге, у односу на функционисање друга два тржишта, или како неки економисти кажу друга два сегмента тржишта – тржишта роба и капитала. Историјски посматрано, функционисање тржишта радне снаге се од првих корака тржишне привреде разликовало од функционисања тржишта роба и капитала. Наиме, за разлику од цена роба и капитала, које су, теоријски и практично могле да падају до нуле, цена радне снаге није могла да падне испод минималне наднице, која омогућује просту репродукцију радне снаге. Прелазак те црвене линије увек је значио увод у радикалне индустријске и социјалне конфликте и промене у политичком, економском и социјалном уређењу друштва. Са јачањем економске и технолошке снаге друштва та доња граница зарада се померала на више. Истовремено, стално се проширивала листа радних, економских и социјалних права запослених, која су постајале компоненте зарада запослених. То је изазвало вишеструке политичке, економске и социјалне последице – пораст просечних зарада запослених, пораст стандарда и куповне моћи становништва, пораст квалитета живота, успостављање и развој нових људских потреба, промену структуре друштвеног производа и националног дохотка. На наведене промене, које су битно утицале на политичку, економску и социјалну структуру друштва, утицао је процес организовања и развоја синдиката и пораст њихове друштвене моћи. Из тога се често у друштвеној теорији извлачи погрешан, или бар ограничен закључак, да су на раст зарада и социјалних права запослених, утицали претежно, или искључиво ванекономски фактори. Међутим, такав ограничени приступ економским процесима и функцијама у савременом добу једноставно није прихватљив, а савремене стратегије одрживог развоја, с разлогом ове факторе посматрају интердисциплинарно, обухватајући и њихов економски садржај и смисао. Другим речима, у савременом добу променили су се сви параметри за дефинисање и критеријуми за оцењивање реалног стања социјалних права, односно у целини, на глобалном нивоу, подигнута лествица социјалних права на виши ниво.

Тиме је глобална људска заједница суочена са једним изразито противуречним и конфликтним процесом. Социјална права су постала неспорна глобална категорија, при чему и цивилизацијски стандарди у области социјалних права имају глобални карактер. Међународни

¹⁴ Betten, L. : *International Labour law*, Kluwer, 1993.

стандарди у овој области, представљају опште прихваћене циљеве, једну од основа за националне политике и стратегије и тсл. Међутим, социјална права се остварују на националном нивоу и неспорно је да садржај и квалитет ових социјалних права зависи од степена развијености националне економије. Чак и у ЕУ, као до сада највише достигнутом нивоу политичких, економских и социјалних интеграција, различит ниво социјалних права остварују запослени и грађани појединих држава, што зависи од степена економске развијености ових држава. Очигледно је да су економски и технолошки развијеније земље ЕУ, прихватиле одређени ниво солидарности, али не и изједначавање нивоа социјалних права. Може се евентуално рећи, да то представља један од дугорочних, стратешких циљева ЕУ. Различит ниво социјалних права у појединим земљама, снагом чињеница потврђује да социјална права имају своју економску цену. Плаћање те економске цене зависи од економске снаге појединих земаља, али и од одабране развојне стратегије, односно одређивања приоритета економског, социјалног и технолошког развоја друштва и структуре буџета који из дефинисаних стратешких циљева произилази.¹⁵

Са становишта цене, социјална права могу се поделити у две основне групе. У прву групу сврстала би се основна права, као што су слобода рада, слобода избора занимања, слобода организовања радника и послодаваца, право на колективно преговарање, право на индустријске акције послодаваца и запослених, забрана ропског и принудног рада и тсл. Реч је о правима чије остваривање не изискује директне трошкове, већ пре свега, политичку вољу и одговорност, односно правима која представљају елементе демократског, хуманог друштвеног окружења. У другу групу спадају права (право на здравствено осигурање и заштиту, право на пензијско осигурање, заштита рањивих друштвених група, право на пристојне услове становања, на образовање, професионални и стручни развој), која директно зависе од економске развијености друштва, и чије остваривање показује колико су се поједина друштва приближила цивилизацијским тековинама савременог доба на овом плану.

¹⁵ Петровић, А. : *Социјална сигурност у условима глобализације – екстензија социјалне сигурности*, Зборник радова са Саветовања „Социјална права и економска криза“, УРСЦ, Београд, 2009.

Социјална права као покретач друштвених промена

Са аспекта морала социјална права се данас могу дефинисати као скуп стандарда, правних и аутономних прописа, механизма, инструмената и друштвених институција, путем којих се у савременим облицима политичког, економског и социјалног уређења друштва остварују морална начела социјалне правде и солидарности. Међутим, друштвена моћ и цивилизацијски смисао социјалних права не може се свести само на моралне аспекте и садржаје. У том случају, социјална права свела би се на тзв „социјалу“, односно гашење пожара код оних појединаца и друштвених група које се у одређеном моменту налазе у стању највеће социјалне угрожености. Напротив, социјална права имају веома значајне економске и развојне функције и то је главни разлог због кога су социјална права неопходна компонента стратегија одрживог развоја. У томе лежи и одговор на претходно постављано питање – колика је економска цена, или једноставније речено, колико коштају социјална права. Социјална права имају своју високу економску цену, која се повећава што је друштво економски и технолошки развијеније. Међутим, искуство, како развијених земаља ЕУ, као и земаља транзиције, посебно оних мање успешних земаља транзиције, и компарација искустава ових земаља, потврђује да је, на дуги рок, највиша економска, политичка и социјална цена у оним земљама, којима су социјална права на ниском нивоу. Другим речима, социјална права су најскупља тамо где их нема.

Данас, мање више у друштвеној теорији и стратегијама економског и технолошког развоја није спорна економска и развојна функција социјалних права. Међутим, за разумевање и анализу економске функције социјалних права, неопходно је идентификовати извор економске снаге социјалних права. Наиме, социјална правда и солидарност, као морална извори социјалних права, посредно или непосредно утичу на економски живот друштва. Преломни моменат у томе свакако представља велика светска економска криза 1929 године. Све оно што се после ове кризе, која је дефинитивно променила свет, догађало у економском животу, економском, политичком и социјалном уређењу појединих друштава и глобалних процеса може се дефинисати као трагање за успостављањем оптималног односа између начела тржишне утакмице и начела социјалне правде и солидарности. Данас, готово један век касније, може се закључити да је увођење концепта и праксе социјалних права у савременом смислу и садржајима, био један од одговора на економску кризу. Актуелна глобална економска криза, још једном је својом дуготрајношћу и економским и социјалним

последикама, упозорила да тај дугорочни, стабилни, оптимални однос није пронађен, а претходна искуства, као и садашњи ток кризе све више отварају питање да ли је то уопште могуће без радикалних промена у економском, али и у политичком уређењу друштва.

Исто тако, од економске кризе 1929 године, уочљива је тенденција раста значаја социјалних права, која се конкретно манифестовала кроз проширивање социјалних права, као и стално увећавања средстава за ове сврхе. То је истовремено, посредно или непосредно утицало на раст економске снаге друштва. То се манифестовало кроз унапређивање квалитета живота људи у целини, доступност социјалних и здравствених услуга за све грађане., развој и афирмацију интегративног приступа очувању животне и радне средине, обезбеђивање механизма заштите незапослених, заштити материнства, заштити рањивих друштвених група, као и механизма социјалне сигурности у целини, унапређивање система образовања, а пре свега доступности средњег и високог образовања припадницима свих друштвених слојева. У целини посматрано, кроз развој система социјалних права, посвећивана је све већа брига људском потенцијалу, који је, у крајњој линији кључни чинилац сваког система производње. На тај начин се подстицала мотивација запослених за одговорно и савесно обављање радних задатака, за стручни и професионални развој, а такође се унапређивали и објективни параметри – дужина живота, потенцијална дужина радног века, очување здравља и радне способности на дужи рок, што је утицало на индивидуалну и колективну продуктивност рада и економске ефекте у целини.¹⁶

Увођење савременог концепта и праксе социјалних права је на још један начин, посредно утицало на економски и технолошки развој друштва. Управо је увођење, стално проширивање и унапређивање квалитета социјалних права, у најзначајнијој мери утицало на смањивање дискриминације, односно увођење начела једнаких шанси у савременим, развијеним, демократским друштвима. Реч је о томе да се дискриминација највише испољава и најтеже последице оставља управо на плану економских, радних и социјалних права. Другим речима, реално доступност запослења, могућности пристојне зараде за достојанствен рад, највишег квалитета здравствене заштите, социјалне заштите, заштите материнства, заштите деце, образовања, а у том оквиру стицања највиших нивоа образовања без обзира на социјално порекло и материјални статус су реални показатељи стварног карактера друштвеног

16 Degruse C., Pochet P. : *Social developments in EU*, ETUI Brussels, 2005.

система и реалног стања и односа у једном друштву.¹⁷ Друштва у којима је успостављан највиши степен ових права су истовремено и економски и технолошки најразвијенија друштва. Разлог за то је уочљив већ на појавној равни. Реч је о друштвима, која су омогућила једнак приступ свим друштвеним ресурсима, створила услове да се максимално развију радне и професионални потенцијали сваког поједница, да се индивидуални таленти претворе у стваралачку енергију и знање, који су креатор и покретач економског и технолошког развоја. То, истовремено, подразумева увођење начела једнаких шанси у свим сферама живота- у економији, политици, култури, науци, образовању, које подразумева да у часној и развноправној утакмици људских способности и знања побеђују најбољи, који онда својим знањем, храброшћу и иницијативама цело друштво вуку напред.

Литература:

1. Аристотел : *Политика*, Култура, Београд, 1962.
2. Библија, Глас Цркве, Ваљево, 2002.
3. Bercusson, V. : *Manifesto for social constitution*, European Trade Union Institute, Brussels, 2007.
4. Betten, L. : *International Labour law*, Kluwer, 1993.
5. Блох, Е. : *Принцип наде*, „Култура“, Београд, 1972.
6. Degruse, C., Pochet, P. : *Social developments in EU*, ETUI, Brussels, 2005.
7. Хобс, Т. : *Левјатан*, Култура, Београд, 1964.
8. Маринковић, В. : *Људски ресурси пред изазовима глобализације*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2009.
9. Морал и економија, Зборник радова са истоименог научног скупа, ИДН, Београд, 2008.
10. Nowak, J. : *Social economy – Challenges and chnaces in the globalisation process*, Зборник радова - „Социјална политика у процесу европских интеграција“, ФПН, Београд, 2006.

¹⁷ Чомски, Н. : *Профит изнад људи – неолиберализам и глобални поредак*, ИП Светови, Нови Сад, 1999.

Дарко Маринковић, Владимир Маринковић, Цивилизацијски смисао и суштина социјалних права, Радно и социјално право, стр. 55-76, XV (1/2011)

11. Платон : *Држава*, „Култура“, Београд, 1972.
12. Петровић, А. : *Социјална сигурност у условима глобализације – екстензија социјалне сигурности*, Зборник радова са Саветовања „Социјална права и економска криза“, УРСП, Београд, 2009.
13. Социјална права и економска криза, Зборник радова са истоименог Саветовања, Златибор, 2009.
14. Сен, А. : *Развој као слобода*, „Филип Вишњић“, Београд, 2002.
15. Социјална права, Зборник радова, Београдски центар за људска права, Београд, 2002.
16. Вуковиц Д., Чекеревац, А. : *Социјална политика у процесу европских интеграција*, Факултет политичких наука, Београд, 2006.
17. Чомски, Н. : *Профит изнад људи – неолиберализам и глобални поредак*, ИП Светови, Нови Сад 1999.

Дарко Маринковић, Владимир Маринковић, Цивилизацијски смисао и суштина социјалних права, Радно и социјално право, стр. 55-76, XV (1/2011)

*Darko Marinković, Megatrend University, Belgrade
Vladimir Marinković, Megatrend University, Belgrade*

CULTURAL MEANING AND ESSENCE OF SOCIAL RIGHTS

Summary

In essence, between ethic, economy and social rights is established specific triangle. In other words, social rights has role of bridge between economy and ethic. Social justice, solidarity, individual and collective readiness to give priority to social in relationship with individual interests, are ethic constant in history, and also pillar of social rights in contemporary society. However, only in the frame of the industrial and postindustrial society, are established legal framework, concept and practice of social rights as part of business policy of companies, and development strategies of local communities and states. In that sense, social rights got its economic and development aspects. Reason for it is in the nature of market economy, or more precise in market competition, which, out of question, is one of strongest forces of economic and technological development of contemporary society. More and more dynamic development of sciences, first of all applied sciences and new technologies, provoked deep changes social values and priorities of social values. Center of market competition every day is transfered from market of goods, money and services to labor market, and it essentially means to human resources. Today in contemporary world is out of question that key force of economic and technologic development is human resources. Social practice confirmed it in next way. The best results in economic and technologic development, quality of life, dignity of life and work approached countries with highest level of investment in human resources development.

Key words: *social justice, solidarity, social rights, labor market, ethic, human rights, social conflicts.*